

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فرهنگ نام‌های جغرافیایی باستانی

ایران و سرزمین‌های همسایه

حسین شهیدی مازندرانی (بیژن)

سرشناسه : شهیدی، حسین
عنوان و نام پدیدآور : فرهنگ نام‌های جغرافیایی باستانی ایران و سرزمین‌های همسایه/حسین
شهیدی مازندرانی (بیژن).
مشخصات نشر : تهران: موسسه نشر بلخ، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری : ۶۰۸ ص.
شابک : 978-964-6337-73-2
وضعیت فهرست نویسی : فیبا
یادداشت : کتابنامه.
موضوع : نام‌های جغرافیایی -- ایران
موضوع : جغرافیای باستان -- واژه‌نامه‌ها
رده بندی کنگره : ۱۳۹۰ ۴۹۶ ش/DSR ۶
رده بندی دیویی : ۹۱۵/۵۰۰۳
شماره کتابشناسی ملی : ۲۵۹۵۷۹۷

فرهنگ نام‌های جغرافیایی باستانی ایران و سرزمین‌های همسایه

نوشته: حسین شهیدی مازندرانی (بیژن)
چاپ نخست: ۱۳۹۲
شماره: ۲۰۰ نسخه
نگاره‌پردازی و آرایش دفتر: ایمان خدافرد
لیتوگرافی، چاپ و صحافی: کتاب سبز
نشانی: تهران، بلوار کشاورز، روبروی پارک لاله، خیابان جلالیه، شماره ۴، (ساختمان
کیخسرو اردشیر زارع)
دورواژ (تلفن): ۸۸۹۶۲۷۸۴ و ۸۸۹۵۳۴۰۷
دورنگار: ۸۸۹۶۲۲۴۳
نشانی اینترنتی: www.bonyad-neyshaboor.ir

همه حقوق محفوظ است.

ISBN: 978-964-6337-73-2

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۳۳۷-۷۳-۲

دیباچه

هنگام خواندن نامه‌های تاریخی به‌ویژه تاریخ ایران باستان تا پایان دوره ساسانیان با نام‌های گوناگون جغرافیایی بسیاری روبرو می‌شویم، که از جایگاه امروزی آن آگاهی چندانی نداریم و تنها می‌توانیم دریابیم که آن نام جغرافیایی در مصر یا سوریه یا یونان و یا در آسیای کهنین و نیز در خوزستان یا غرب و شرق ایران و... جای دارد و اگر کسی بخواهد جای درست آن را بداند، باید زمان بسیاری را برای جستجوی نام جغرافیایی دلخواه، از دست دهد.

پیداست که شماری از نام‌های جغرافیایی باستانی، به گذشت زمان دیگرگون شده و گونه‌ای تازه یافته‌اند. یا نام شهر بر اثر ویرانی از یاد رفته و چون در همان‌جا یا در کنار آن شهر تازه‌ای پدید آمده، نام تازه‌ای نیز بدان گذاشته شده است و امروز با آن نام تازه شناخته می‌شود چنانکه نام‌های رودها و کوه‌ها و دشت‌ها نیز به همین سرنوشت دچار شده‌اند.^۱

نامه‌های باستانی جغرافیایی که با تاریخ باستانی ایران سروکار دارند، شمارشان بیش از آن است که در این دفتر آمده است و یاد نکردن از این گونه نام‌ها آن است، که جایگاه آن‌ها تا اندازه‌ای بر نگارنده آشکار نشده است. از این رو آن نام‌ها را کنار گذاشتم، زیرا نمی‌خواستم مانند برخی از نویسندگان به‌گونه مبهم به آن اشاره شود و درباره نامی جغرافیایی بنویسم شهری در خوزستان یا عراق و... امیدوارم با به دست آوردن آگاهی‌های بیشتر این کوتاهی سرانجامی نیک داشته باشد. چنان که خوانندگان گرامی این دفتر درمی‌یابند روشن بدست آوردن جایگاه‌های یادشده در این دفتر چنین بود که با آگاهی‌های بدست‌آمده از نوشته‌های گوناگون و سنجش آن با نقشه‌های جغرافیایی که از آن‌ها در پایان این دفتر یاد شده است،

۱- برای آگاهی بیشتر برای دگرگونی نام‌های جغرافیایی، بنگرید به مرزهای ایران توران و توران بر بنیاد شاهنامه فردوسی از نگارنده. ص ۳۹. یادداشت ۲ و سرزمینهای خلافت شرقی. لسترینج، ص ۲۱.

جایگاه آن‌ها را نوشته‌ام تا خواننده ارجمند کتاب‌های تاریخ با دانستن جایگاه آن‌ها بیشتر بهره برد.

جا دارد که در اینجا سپاسگزار آقای دکتر احمدعلی فرزین استاد دانشگاه تهران باشم که شماری از نقشه‌های ترکیه و مصر و یونان و چاپ اروپا را برای این دفتر فراهم کردند. همچنین از استاد فرزانه و گرانمایه و دوست مهربانم فریدون جنیدی که سرچشمه‌هایی چند را با گشاده‌دستی در اختیارم نهادند و نیز انتشار این دفتر را در نشر بلخ وابسته به بنیاد نیشابور فراهم کردند.

نیز از هنرمند گرامی رادیو، آقای امیر فرحان‌نیا، که نقشه سوریه را برایم به ارمغان آوردند سپاسگزارم. جا دارد که از آقای ایمان خدافرد و خانم آرمان جنیدی که در بنیاد نیشابور مرا یاری کردند سپاس دارم. سرانجام از یار هنرمندم مهین نثری که همواره پشتیبانم است و فرزند گرامی و دل‌بندم آشا که در ترجمه پاره‌ای مطالب از زبان آلمانی به فارسی مرا یاری کرد، یاد کرده باشم.

زمستان ۱۳۹۰

حسین شهیدی مازندرانی

ا

آتورس ← آلان.

آتورنوس ← آرنوس.

آتوزینزه : Auzinza :

نام باستانی بندر سیراف. در دوره ساسانیان بندر استوار و بارودار سیراف رفته‌رفته اهمیت یافت. بندر سیراف در دوره ساسانیان احتمالاً گسترش شهر کرانه ساحلی کهنه‌تری به نام آتوزینزه بطلمیوس بوده است. (کمبریج. ج ۳، بخش ۲، ص ۱۵۳). این نام به گونه اوزینزا هم نوشته شده است. (جغرافیای اداری ایران باستان. ص ۳۷۱) شهر و بندر قدیم سیراف در کنار خلیج فارس، که خرابه‌های آن در ۲/۵ کیلومتری غرب بندر طاهری قرار دارد. در زمان آل‌بویه رو به انحطاط گذاشت. زلزله‌ای که هفت روز طول کشید (در ۳۶۶ یا ۳۶۷ هـ ق) آن را ویران کرد، که بعدها دگر بار ساخته شد. (مصاحب. ج ۱، ص ۱۴۰) بندر سیراف میان خلیج نای‌بند و بندر کنگان در خلیج فارس قرار داشت. (نقشه بوشهر).

آتورنوس ← آرانوس.

آتورنوس : Aornos :

یا آتورنوس، شهری در افغانستان و در ۴۸ کیلومتری شرق مزار شریف. ویرانه‌های باستانی آن در شمال شهر امروزی خلم (خولم) قرار دارد. (وبستر. ص ۱۱۸۵). کمبریج هخامنشی.

۳۲۰) خلم باستانی در ده‌فرسنگی شمال بلخ در افغانستان کنونی، و رودی هم به همین نام، رود خلم که آب خلم و خلم‌رود نیز خوانده می‌شود، از آن می‌گذرد و به آمودریا و جیحون می‌ریزد. ناحیه خلم قدیم گاه جزء تخارستان و گاه ضمیمه بدخشان بوده است و میان سکنه آن آیین بودا رواج داشته است. هیوئن تانگ Hiouentang (سده ۷ میلادی) از کشور **هولین** (خلم) نام می‌برد، که بیش از ده دیر بودایی و بیش از پانصد راهب داشته است. در اوایل سده نوزدهم میلادی مرکز خلم به **تاش قرغان** (جنوب خلم) منتقل گردید. خلم کهن (کهنه خلم) اکنون قریه کوچکی بیش نیست. نام تاش قرغان در سال ۱۳۲۵ خورشیدی به خلم تبدیل شد. (مصاحب، ج ۱، ص ۹۱۰) بطلمیوس نام این شهر را «ایوک راتیدا» Eukratid «آورنوس» می‌داند. در کنار رود دارگیدوس Dargydus بوده و آن را با شهر قدیم سمنگان نزدیک رود خلم تطبیق کرده‌اند. (مشکور. جغرافیای تاریخی... ص ۱۷۸) نام دارگیدوس به گفته مارکوارت **دارگودوس** Δργουδος می‌باشد. (وهروودارنگ. ص ۳۴)

آَنوس : Aenos

نام کنونی آن **انز Enez** می‌باشد. شهر و بندری در استان ادرنه، در جنوب غربی ترکیه اروپا، کنار رود **مارتیسا Maritsa** (← هبروس) (ترکی: **مریچ Meriç**) و در دلتای این رود، نام این دلتا اورو **Evrou** می‌باشد. (وبستر. ص ۳۰۹ و نقشه یونان) از این نام (آرانوس) به گونه **آئه‌نوس** هم یاد شده است. (تواریخ. هرودت، ص ۲۷۱) این نام به گونه **آینوس** Ainos آمده است. روبروی جزیره ساموتراکی **Samothraki** (تاریخ هرودت. ج ۱، ص ۵۵۰، یادداشت ۱۰۱)

ایخ (کوه‌های) ← اوروکو.

آبای : Abai

شهر باستانی در مرکز یونان در (← بویوتیا) و حدود ۱۶ کیلومتری جنوب شرقی الاتیا **Elatea**. که پرستشگاه پراوازه آپولو در آن قرار داشت، توسط سپاهیان خشایارشا غارت شد. (وبستر. ص ۲. لشکرکشی خشایارشا به یونان. ص ۲۶۹) یکی از شهرهای (← فوکیس) که آثار برجای‌مانده از آن در شرق کوه پاراناس و در شمال غربی شهر پیرگوس **Pirgos** و اورخومونوس **Orchomenos** قرار دارد. (نقشه یونان و جزیره‌ها)

آبادان ← سپاسینو خارا کس.

آبدرا : Αβδηρα : Abdera :

شهر باستانی در تراکیه (تراس) در کنار دریای اژه و در شرق مصب رود نستوس Nestos، روبه روی جزیره تاسوس Thasos که اکنون ویرانه است. نخستین بار در سده هفتم پیش از میلاد بنا شد و در ۵۴۴ پیش از میلاد مهاجرنشین شهر تئوس Teos در ایونیا Ionia شد. یکی از چند شهر پراوازه یونان بود. این شهر زادگان پروتاگوراس Protagoras و دموکریتوس Democritus (ذیمقراطیس) می باشد. (وبستر. ص ۲) شهر آبدرا معروف به دختر آتن بود. (یونانیان و بربرها. ج ۴، ص ۱۳۸)

ویرانه های این شهر در جنوب شهر کنونی آودیرا Avdira در شرق کاوالا Kavala و در شرق رود نستوس در غرب خلیج ویستونیاس Vistonias و نیز غرب شهر بندر الکساندریوپولیس قرار دارد. (Rough Guide Map Greece)

آبراهه خشایارشا ← آکانتوس.

آبراهه داریوش :

آبراهه ای که به دستور داریوش بزرگ در مصر ساخته شد. عرض آن را می توان در حدود ۴۵ متر حساب کرد. اگر عمق کانال را اندکی بیشتر از سه متر بدانیم، باید برای کندم مسیر ۸۴ کیلومتری کانال دوازده میلیون مترمکعب خاک برداشته می شد. کانال از نیل و کنار بوباستیس Bubastis (امروز زقازیق) در شمال قاهره کنونی و نه مانند امروز از مدیترانه، شروع می شد و نخست کانال قدیم نخو [= نکو Necho] را به سوی شرق تعقیب می کرد، تا حوالی اسماعیلیه امروز. اما به دریاچه تمساح نمی ریخت، بلکه پیش از دریاچه به سوی جنوب شرقی می رفت و دریاچه بزرگ تلخ را دور می زد و بعد در غرب کانال امروزی [کانال سوئز] به طرف جنوب می رفت، تا برسد به سوئز و دریای سرخ. بدین ترتیب کانال داریوش برخلاف کانال کنونی که از دریاچه تلخ می گذرد، ظاهراً فقط آب شیرین نیل را در خود داشت، که کار کشتی رانی را آسان می کرد. در آن روزگار از بوباستیس تا سوئز چهار روز طول می کشید (داریوش و ایرانیان. ص ۱۸۶-۱۸۸ نقل به اختصار) هرودت نویسد: طول این مجرا به اندازه چهار روز بحریمایی است. عرض آن را آنقدر زیاد گرفتند که دو کشتی جنگی با سه ردیف پاروزن که از مقابل بهم برسند می توانند در آن بحریمایی کنند. آب آن از نیل می رسد. این مجرا از نقطه ای شروع می شود

که کمی بالاتر از شهر بوباستیس قرار دارد و از کنار پاتوموس patoumos (تل مسخوته) می‌گذرد و به دریای اریتره (بحر احمر = دریای سرخ) منتهی می‌شود. (هرودت. هدایتی، ج ۲، ص ۲۴۲)

آبنيکم ← آني.

آبودوس ۱ : Abydos : Αβυδος :

یکی از شهرهای موسیای باستان واقع در شمال غربی آسیای کهن در تنگ‌ترین جایگاه تنگه داردانل (هلسپونت). خشایارشا برای گذشتن سپاه بزرگی که برای گرفتن یونان به آن سرزمین روانه کرد، پل نامدار داردانل را در این مکان بر روی این تنگه برپا کرد (هرودت. هدایتی، ج ۵-۶، ص ۹۶) این سپاه کشتی در سال ۴۸۰ پم روی داد. ویرانه‌های باستانی این شهر در شمال شرقی شهر کنونی چناق‌قلعه در شمال غربی ترکیه آسیایی قرار دارد (نقشه ترکیه. مارکوپولو) این نام به گونه آبییدوس هم خوانده شده است.

آبودوس ۲ : Abydos : Αβυδος :

شهر باستانی در مصر علیا بر کران غربی نیل، نزدیک دهکده امروزی العربات المدفونه. این شهر به جهت معبد اوزیریس Osiris (ستی یکم Seti I آن را برپا کرد و پرستشگاهی از رامسس دوم Ramses II معروف است. لوحه آبییدوس که سرچشمه بسیاری از آگاهی‌های امروزی در گاهشماری مصر باستان است، از پرستشگاه اوزیریس ستی یکم به‌دست آمد. (مصاحب. ج ۱، ص ۳۷) این شهر باستانی در حدود ۱۶۰ کیلومتری شمال تبس Thebes قرار دارد. (وبستر. ص ۴) نام دیگر آن «الامرا» می‌باشد. (نقشه مصر)

آبورا ← آبوراس.

آبوراس ۱ : Abbras :

نام رود خابور که از آن بگونه آبور (آمین، رسلین، ص ۱۴)، آبوراس (پوروکوپپوس. ص ۱۳۰)، آراکس Araxes (بدیع. یونانیان و بربرها. ج ۴، ص ۲۰۰)، آراکسس مزپتام (اعتمادالسلطنه. تطبیق لغات... ص ۵۵) و ابورهس Aborhas (روم و ایران. ص ۸۹) نام برده شده است.

رود خابور از ریزابه‌های عمده فرات به‌طول حدود ۳۲۰ کیلومتر در جنوب شرقی ترکیه